

УДК 349.2

Р.С. ХАРЧУК, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Ключові слова: захист трудових прав, працівники

Ефективного захисту трудових прав працівників можливо досягти лише за умови виваженого взаємозв'язку між кожною формою захисту відповідних прав. Тому окремої уваги необхідно приділити саме класифікації комплексу форм захисту трудових прав працівників та їх значенню.

Питання стосовно захисту трудових прав працівників та його форм свого часу були предметом досліджень М.Г. Александрова, А.П. Александрової, П.В. Анісімова, Н.Б. Болотіної, В.С. Венедіктова, Л.Я. Гінцбурга, Г.С. Гончарової, В.Я. Гоца, В.В. Жернакова, П.І. Жигалкіна, І.В. Зуба, С.О. Іванова, І.Я. Кисельова, Р.І. Кондратьєва, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиця, О.А. Лукашевої, М.В. Лушнікової, М.І. Іншина, А.Р. Мацюка, Ю.П. Орловського, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, П.М. Рабіновича, В.Г. Ротаня, А.Г. Седишева, О.Ф. Скаун, В.Н. Скобелкіна, О.В. Смирнова, Б.С. Стичинського, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, Т.Б. Шубіної, О.М. Ярошенка та деяких інших вчених. Проте як в науковій літературі, так і у чинному законодавстві й досі відсутня загально визнана думка щодо класифікації форм захисту трудових прав працівників, що визначає актуальність обраної тематики наукового пошуку та визначає її мету. Завданням цієї статті є аналіз наукових поглядів та відповідних нормативно-правових актів з метою з'ясування критеріїв та елементів класифікації форм захисту трудових прав. Наукова новизна статті визначається тим, що у ній на основі правового аналізу та сучасних теоретичних підходів щодо існуючих форм захисту прав людини зокрема й у сфері праці, наведе-

но класифікацію форм захисту трудових прав працівників та досліджено її елементи, надано конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правових актів із зазначених питань.

Загально визнаним у науці є розподіл всіх форм захисту права, з урахуванням особливостей суб'єкта застосування засобів захисту до правопорушника, на дві основні форми – юрисдикційну і неюрисдикційну, що, у свою чергу, у повній мірі можливо застосовувати також і у сфері захисту трудових прав працівників. Маю на увазі те, що всі встановлені форми захисту трудових прав працівників доцільно розподілити на дві основні – юрисдикційну і неюрисдикційну. У розвиток вказаному положенню, під юрисдикційною формою захисту трудових прав слід розуміти сукупність правових заходів у межах діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також громадських об'єднань по відновленню незаконно та безпідставно порушеного чи обмеженого трудового права, здійснювана в рамках встановлених законом процедур, результатом якої є рішення по суті.

Під неюрисдикційною формою захисту трудових прав слід розуміти сукупність засобів самих уповноважених осіб (самостійний захист), тобто працівника чи уповноваженої ним особи на представлення його інтересів, по відновленню (підтвердженню) порушеного (оскарженого) трудового права без звернення за допомогою до компетентних органів і організацій. У свою чергу, з урахуванням особливостей правового регулювання захисту трудових прав працівників, юрисдикційну форму захисту трудових прав доцільно ще розділити на судову і не судову (особливу (в порядку підлеглості), виробничу (КТС, Трудовий арбітраж, Примірня комісія) і громадську). Особлива форма захисту трудових прав є специфічною саме для сфери трудових відносин, оскільки вона полягає у тому, що особа-працівник, трудові прав якого порушено, може звернутися для їх захисту до вищестоящого керівника у порядку підлеглості задля вирішення суперечки про право. Але слід зазначити, що вказана форма захисту трудових прав має сенс тільки на підприємствах, уста-

новах та організаціях які мають розгалужену відомчу систему, тобто вищестоящих та підлеглих органів чи організацій. Така форма захисту службово-трудова прав застосовується також у системі Державної служби України, МВС, Прокуратурі тощо. Виробнича форма захисту трудових прав також є специфічною для галузі трудового права, вона полягає у зверненні працівника чи працівників з метою захисту порушених трудових прав до органів з розгляду індивідуальних та колективних трудових спорів, а саме до Комісії з розгляду трудових спорів (далі – КТС), Примірної комісії та Трудового Арбітражу. Зазначені органи, відповідно до чинного трудового законодавства є органами правочинними здійснювати позасудовий захист трудових прав працівників та вирішення індивідуальних трудових спорів і конфліктів.

Серед всього вищезазначеного арсеналу форм державного захисту трудових прав людини саме судовий захист має особливе значення, оскільки судовий порядок захисту прав набагато ефективніший за не судовий, що обумовлено наступними факторами: специфічна функція держави – правосуддя – знаходиться у виключній компетенції судів; в системі державних органів суди займають відокремлене положення, при прийнятті рішень вони самостійні та незалежні від інших гілок державної влади; суди спеціально утворені для здійснення правосуддя, а для інших юрисдикційних органів правовий захист являється одним з напрямків діяльності. Дійсно, що судовий захист, безсумнівно, посідає центральне місце в достатньо великому арсеналі засобів, покликаних забезпечити захист прав людини [1, с.183]. Про визнання соціальної цінності, престижу судового захисту свідчать міжнародні-правові документи. Так, ст.8 Загальної декларації прав людини наголошує: «Кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадку порушення основних прав, наданих їй конституцією або законом» [2, с.14–19].

Міжнародний пакт про громадські і політичні права також покладає на кожен державу, яка бере участь у цьому пакті обов'язок

забезпечити право на захист будь-якої особи судовими органами (п.3 ст.2) [3]. Засоби судового захисту застосовуються тоді, коли уповноважена особа не може самостійно відновити порушене право, коли зобов'язана особа відмовляється виконувати свій обов'язок, а також у випадку суперечки про право. Судова форма захисту прав людини найбільш демократична і найбільш пристосована для всебічного, повного та об'єктивного виявлення дійсних обставин і причин виникнення цивільних суперечок, кримінальних і адміністративних правопорушень, тобто для встановлення істини у справах, що розглядаються судами і дозволяє на основі цього правильно застосовувати норми матеріального права, правильно вирішувати справи по суті [4, с.141]. Судовий засіб захисту конституційних трудових прав, законних інтересів і обов'язків людини є основним. Він забезпечує максимально ефективний їх захист і гарантується Конституцією України (ст.55), ЦПК України, ЦК України. Особливе місце в забезпеченні права на судовий захист посідають конституційні гарантії, тобто правові умови і засоби, передбачені Основним Законом України, за допомогою яких досягається відновлення порушених прав [5, с.25–30].

З метою гарантування можливості користуватися всіма трудовими правами людини, громадянина та працівника держава має забезпечити реалізацію трудових прав, створити відповідний механізм і певні гарантії. Гарантії конституційних прав В. Чиркін поділяє на економічні (соціально-економічні), політичні та юридичні [6, с.37–38]. Юридичні гарантії, на його думку, пов'язані із засобами здійснення основних прав людини, діяльністю органів держави щодо їх забезпечення й захисту.

Вважаємо, що найефективніший захист трудових прав людини, громадянина і працівника забезпечують суди загальної юрисдикції, які розглядають переважну більшість справ, пов'язаних з порушенням прав та свобод людини і громадянина у сфері праці. Саме на забезпечення ефективного поновлення у правах компетентними національними судами порушених основних прав людини, наданих їй Конституцією або законом, спрямо-

вана ст.8 Загальної декларації прав людини. Ці вимоги реально забезпечуються в Україні закріпленням в Основному Законі положення щодо захисту прав та свобод людини і громадянина судом, здійсненням правосуддя виключно судами, недопустимості як делегування, так і привласнення цього повноваження судів іншими органами чи посадовими особами, поширення юрисдикції судів на всі правовідносини у державі (статті 55, 124 Конституції України) [7, с.15]. У той же час, чинна Конституція України не містить застережень щодо реалізації права на судовий захист, як це мало місце в Конституції СРСР 1978 р. У Конституції СРСР також передбачалося право оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності державних органів, юридичних осіб у галузі управлінської діяльності у встановленому законом порядку [8, с.18]. Однак минуло понад десять років, поки нарешті 1989 р. було прийнято Закон Союзу РСР «Про порядок оскарження в суді неправомірних дій органів державного управління і посадових осіб, що утискують права громадян», і громадяни змогли скористатися цим правом.

Це безперечно, що у справі захисту прав людини у демократичній державі судам належить центральне місце у всій правовій системі. Саме суд уособлює справжнє право і справедливість. Чим вище роль, авторитет суду і правосуддя в цілому, чим більшу самостійність і незалежність має суд у взаємовідносинах із представницькими органами й органами управління, тим вище в країні рівень законності і демократії, тим надійніше захищені від можливих порушень конституційні трудові права громадян і працівників. Саме у правосудді виявляються основні функції судової влади. Правосуддя – це діяльність суду, здійснювана у передбаченому процесуальним законом порядку і полягає в розгляді і вирішенні конфліктів, пов'язаних із дійсним або припустимим порушенням норм права. Ця функція судів відображена в українському законодавстві.

По-перше, у відповідності зі ст.55 Конституції України, саме на суди покладено завдання захисту прав і свобод людини зокрема й конституційних трудових прав. По-друге,

відповідно до ст.124 Конституції «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі», тобто будь-яка суперечка з приводу порушення конституційних трудових прав і свобод людини чи працівника у межах трудових відносин, що охороняються законом, може розглядатися судом. По-третє, для використання судового засобу захисту, громадянину достатньо скласти у письмовій формі позовну заяву і передати її судді, якщо йдеться про порушення прав і інтересів, які впливають із трудових відносин (статті 1, 136, 137 Цивільного процесуального кодексу України) [9]. По-четверте, вироки, рішення, ухвали і постанови суду, які вступили в силу стають обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб, громадян і підлягають виконанню на всій території України (ст.403 УПК і ст.14 ЦПК). Ґрунтовно засади судочинства та інші питання, зокрема, щодо розгляду справ безстороннім судом, врегульовано у Кримінальному, Цивільному та Господарсько-процесуальних кодексах. У них встановлюються як підстави для відводу суддів, так і порядок вирішення цих питань, що забезпечує права сторін на розгляд справ неупередженим судом. Лише в конституційному судочинстві право на розгляд справи безстороннім судом повністю не забезпечується, оскільки в Законі України «Про Конституційний Суд України» питання відводу суддів взагалі не врегульовано, хоч і в конституційному провадженні справа має розглядатися неупередженими суддями [10]. Водночас, слід зазначити, що судовий захист прав, свобод, обов'язків та законних інтересів представляє собою тільки один з засобів захисту в межах юрисдикційної форми захисту трудових прав працівників, але у порівнянні з іншими засобами соціально-правового захисту він має переваги.

Специфічне та особливе місце у механізмі захисту прав і свобод людини й громадянина належить органам конституційного контролю. Конституційні права і свободи, як зазначає А. Козлов, сприймаються як норми Конституції та інших законів, які безпосередньо обмежують владу, а тому потрібен контроль-

ний механізм за дотриманням владою правового статусу особи [11]. Роль такого контрольного механізму поряд з іншими органами державної влади та організаціями здійснюють й органи конституційної юрисдикції. У зарубіжних країнах, на кшталт Австрія, Іспанія, Росія, ФРН, ці органи мають також повноваження щодо захисту прав і свобод громадян, зокрема й конституційних трудових прав працівників. Зокрема, частина 4 ст.125 Конституції Російської Федерації встановлює, що Конституційний Суд розглядає скарги на порушення конституційних прав і свобод громадян [12].

Захист прав і свобод громадян органами конституційної юстиції останнім часом набуває дедалі більшого поширення через процедуру конституційної скарги (в Угорщині, Грузії, Кореї, Словенії, Чехії, Югославії) [13, с.52]. У той час, в Україні здійснення захисту конституційних трудових прав людини, громадянина та працівника Конституційним Судом не передбачено. Однак це не означає, що даний орган не захищає права і свободи громадян. Забезпечення захисту прав і свобод людини впливає із завдання Конституційного Суду України: гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави. Норми щодо прав і свобод людини і громадянина також містяться в Основному Законі. Але, саме Конституційний Суд покликаний гарантувати політичну і правову стабільність суспільного життя, надійно охороняти права і свободи громадян, захищати, а не засуджувати. У центрі його юрисдикції знаходяться основні права людини, людська гідність [14, с.35–37].

Необхідно підкреслити, що можливості Конституційного Суду України щодо захисту трудових прав працівників певною мірою обмежені встановленими формами конституційного контролю та абстрактним правом, наданим громадянам, звертатися до Конституційного Суду лише з питань офіційного тлумачення Конституції України та законів України, тобто у разі неоднозначного застосування одних і тих же положень Конституції України чи законів України судами України, іншими органами державної влади [15, с.3–5]. Безпосередньо звернутися до суду з питань

конституційності законів, інших правових актів вони не мають права, але це може зробити в їхніх інтересах Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, якому таке право надано.

Водночас, Конституція України значно розширила можливості захисту прав, зокрема й трудових прав, громадянами, закріпивши їх право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом до відповідних судових установ чи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Це конституційне положення відповідає вимогам ст.26 Європейської конвенції з прав людини [16, с.84]. Дотримання цих вимог є визначальною умовою прийняття скарги до розгляду Європейським судом з прав людини.

Таким чином, захист трудових прав людини у сфері праці здійснюється у різноманітних формах, які можна об'єднати у дві групи юрисдикційну і неюрисдикційну. Основна відмінність між ними полягає у засобах захисту. Захист трудових прав працівників у юрисдикційній формі здійснюється засобом офіційного звернення до різних державних органів, із властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності та у межах їх компетенції щодо правозахисту, діяльність яких більш детально буде розглянута у наступному розділі. У той час, захист цих прав у неюрисдикційній формі протікає в рамках матеріального правовідношення і здійснюється засобом, який виключає звернення до державних органів, тобто реалізується самим працівником без звернень до компетентних органів.

ЛІТЕРАТУРИ

1. Стефанюк В. Правозахисна діяльність судів України / В. Стефанюк // Право України. – 1999. – № 5. – С. 18–23.
2. Всеобщая декларация прав человека (на украинском, русском и английском языках) // Юридический вестник. – 1998 – № 4. – С. 5–6.
3. Международный пакт о гражданских и политических правах // ВВР СССР. – 1976. – № 17. – Ст. 291.

4. Тараненко С. Механізм захисту громадянами прав і свобод під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення / С. Тараненко // Право України. – 1998. – № 11. – С. 141–143.

5. Діяльність судів України по забезпеченню прав і свобод людини // Право України. – 1999. – № 2. – С. 25–31.

6. Чиркин В. Е. Основы конституционного права : учеб. пособие / В. Е. Чиркин. – М. : Манускрипт, 1996. – 272 с.

7. Омелянченко Г. Питання захисту конституційних прав людини у кримінальному судочинстві України / Г. Омелянченко // Право України. – 1997. – № 3. – С. 15–20.

8. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.04.1978 р. – К. : Політвидав. України, 1979. – 44 с.

9. Цивільний процесуальний кодекс України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2001. – № 9. – 416 с.

10. Закон України «Про Конституційний Суд України».

11. Козлов А. Е. Конституционное право / А. Е. Козлов. – М. : Юрист, 1997. – 480 с.

12. Комментарий к Конституции Российской Федерации / принята всенародным голосованием 12.12.1993 г. / В. А. Мирошникова. – М. : ЭКМОС. – 1999. – 175 с.

13. Тодика М. Ю. Конституційний суд в Україні і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян / М. Ю. Тодика, О. В. Марцеляк. – Х., 1996. – С. 52.

14. Савчин М. Конституційний Суд України у механізмі гарантування прав і свобод людини / М. Савчин // Право України. – 1999. – № 4. – С. 35–39.

15. Рішення Конституційного Суду України «У справі за поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 4–15.

16. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції / М. Савенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 3–10.

Харчук Р. С. Класифікація та значення форм захисту трудових прав працівників / Р. С. Харчук // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1073–1077 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11xrctpp.pdf>

Виконано аналіз наукових поглядів та відповідних нормативно-правових актів; з метою з'ясування критеріїв та елементів класифікації форм захисту трудових прав, зокрема, наведено класифікацію форм захисту трудових прав працівників та досліджено її елементи, надано конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правових актів із зазначених питань.

Харчук Р.С. Классификация и значения форм защиты трудовых прав работников

Выполнен анализ научных взглядов и соответствующих нормативно-правовых актов; с целью выяснения критериев и элементов классификации форм защиты трудовых прав, в частности, приведена классификация форм защиты трудовых прав работников и исследованы ее элементы, представлены конкретные предложения и рекомендации по усовершенствованию правовых актов по указанным вопросам.

Harchuk R.S. Classification and Values of Forms of Protection of the Labor Rights of Workers

The analysis of scientific views and corresponding regulatory legal acts is made; for the purpose of finding-out of criteria and elements of classification of forms of protection of the labor rights classification of forms of protection of the labor rights of workers, in particular, is resulted and its elements are investigated, specific proposals and recommendations about improvement of legal certificates about the specified questions are presented.